

ПРО ЕЛЕМЕНТИ ОКСИВСЬКОЇ КУЛЬТУРИ У МАТЕРІАЛАХ ЗАРУБИНЕЦЬКОГО МОГИЛЬНИКА ВИШЕНКИ

Статтю присвячено питанню взаємозв'язків племен зарубинецької та оксивської культур на прикладі матеріалів могильників Вишенки та Прущ-Гданський-10.

М. Ю. Брайчевський відводив зарубинецькій культурі велику роль у процесі етногенезу слов'ян. Поряд із пшеворською та оксивською він розглядав зарубинецьку як варіант загальної венедської культури рубежу нашої ери, коли слов'яни були відомі античним авторам під ім'ям венедів та ставанів [1].

На сьогодні серед археологів така інтерпретація названих культур не знаходить підтримки. Всі вони розглядаються як окремі самостійні латенізовані культури. Жоден з дослідників не ставить під сумнів велике значення латенської (кельтської) культури у формуванні обличчя латенізованих культур, але не менш цікавим є питання взаємодії цих культур між собою. В російській археології порушено питання щодо участі оксивської культури у формуванні зарубинецької і створенні її носіями, принаймні у Верхнім Подніпров'ї, особливого варіанту зарубинецької культури [2].

Проте питання участі оксивської культури у формуванні зарубинецьких старожитностей Середнього Подніпров'я чи взаємовпливу між цими культурами у літературі поки що не розглядалося, оскільки тривалий час не були опубліковані матеріали жодної повністю розкопаної оксивської пам'ятки. В останні роки становище змінилося на краще. Надруковано результати розкопок двох оксивських могильників. Тому, виходячи з уявлення про можливі відносини між середньодніпровським населенням зарубинецької та мешканцями польського Помор'я оксивської культур, які могли бути зафіксовані у матеріалах могильників, спробуємо виявити їх шляхом порівняння матеріалів могильників Вишенки та Прущ-Гданський-10.

На могильнику Вишенки відкрито 62 зарубинецькі поховання [3]. На підставі матеріалів з колекцій В. В. Хвойки та Ф. П. Яновського в археологічну літературу він увійшов як пізньозарубинецький могильник [4]. Проте аналіз усіх матеріалів, отриманих після розкопок, дає підставу вважати його звичайним «класичним» зарубинецьким могильником, серед поховань якого переважають поховання пізньої заключної фази, хоча на збереженій частині зафіксовані також окремі поховання найранішої фази зарубинецької культури [5]. Тобто за віднос-

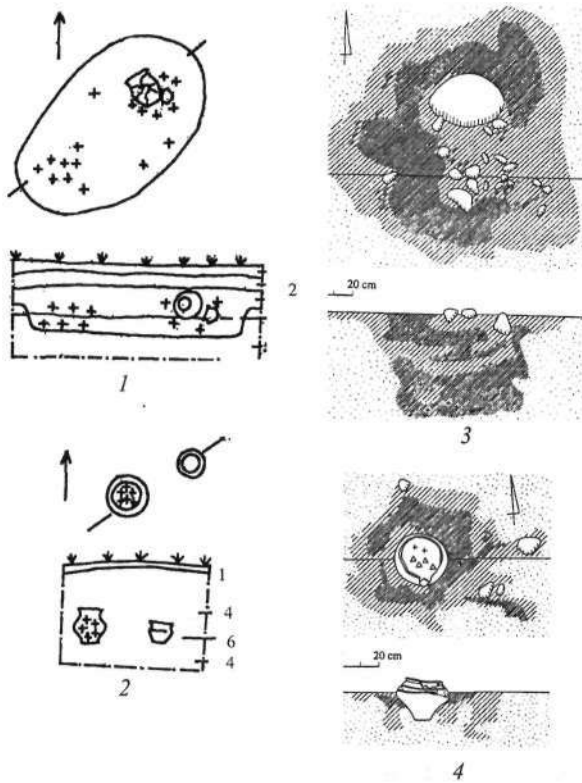
ною хронологією могильник Вишенки функціонував у межах передримського періоду у фазах А1, А2, А3, що збігається з кінцем латену С1, латеном С2, латеном Д та в ранньоримському періоді у фазах В1, а можливо, і на початку В2а. Оксивський могильник Прущ-Гданський-10 [6] налічує майже 350 поховань і використовувався у передримському періоді у фазах А1, А2, А3 та частково у ранньоримському В1. Більшість поховань могильника, подібно до могильника Вишенки, припадала на ступінь А3, хоча до найранішої фази А1 належить значно більше поховань, ніж у Вишенках. Таким чином, могильники були майже синхронними.

Для могильника Вишенки характерним є обряд спалення покійника осторонь від могили (мал. 1). Місце кремації не виявлено ні на терені могильника, ні в інших місцях. За стійкими сполученнями способів укладення решток кремації в могилі виокремлені такі типи поховального обряду:

1. *Тип ямних поховань* — 26 могил (мал. 1,7). Кістки похованих укладені в могилі кількома способами, які утворюють 8 підтипів. Вони зсіпані в одну нещільну купку або в кілька подібних купок, а також можуть бути розсіпані по днищу могили або перемішані з ґрунтом, яким була засипана могила.

2. *Тип урнових поховань* - 11 могил з 3-ма підтипами, а саме, з укладанням кісток в одну ємність з органічного матеріалу - 4 могили, у 2 ємності з органічного матеріалу - 1 могила та підтип укладки кісток в одну урну - глиняну посудину - 6 могил (мал. 1,2). Оскільки ємності з органічного матеріалу не зберігаються, то рештки кремації зберігаються у вигляді спресованої купки кісток лінзоподібної форми.

3. *Тип ямно-урнових поховань* — 17 могил. Це найскладніший тип обряду, оскільки у ньому поєднуються елементи ямного та урнового обрядів. Поєднання різних варіацій укладення кісток в одному похованні створюють 11 підтипів ямно-урнового типу. Найчисленніші з них зафіксовані у 3-х могилах, де є кістки в кількох урнах з органічного матеріалу та ще в одній нещільній купці; у 3-х могилах зафіксовані також кістки в одній урні з органічного матеріалу та кістки в одній нещільній купці кісток.



Мал. 1. Плани поховань з могильників: 1 - поховання ямного типу № 50 та 2 - поховання урнового типу № 60 з могильника Вишенки; 3 - поховання ямного типу № 112 та 4 - поховання урнового типу № 100 з могильника Прущ-Гданський-10

4. Тип поховань без останків похованого - кенотафи - 8 могил. У них зафіксовано лише поховальний інвентар.

За поховальним обрядом дослідником могильника Прущ-Гданський-10 виокремлено ямні (178) та урнові трупоспалення (156). Серед ямних поховань 28 мали перекриття кам'яними вимостками, у п'яти з яких у центрі лежало велике каміння - стела. В ямних похованнях рештки кремації були зсіпані разом з рештками поховального багаття (мал. 1, 3). На жаль, ні в описах поховань, ні в кресленнях планів поховань не надаються подробиці поховального обряду щодо розміщення кісток та інвентарю. В урни складали кістки відносно чисті від поховального багаття, але було багато урн, обсипаних попелом поховального багаття (мал. 1, 4).

Тобто для обох могильників характерний обряд кремації покійників, але в деталях обряду існує багато розходжень. Проте окремі деталі поховального обряду в могильнику Вишенки можна пов'язати, можливо, і з впливами оксивської культури. Це стосується залишків поховального вогнища в окремих похованнях. Наприклад, у 3 ямних похованнях у засипці могильної ями зафіксовано залишки золи та шматочків деревного вугілля від поховального

вогнища. У 24 похованнях засипний ґрунт могили мав трохи попелястий відтінок, тобто був з невеликими домішками попелу, але без шматочків деревного вугілля. До того ж в усіх типах поховань є такі, в яких серед перепалених кісток у невеликій кількості зустрічаються шматочки деревного вугілля. Привертає увагу поховання № 29, в якому верхній шар могильної ями було засипано залишками багаття, але без перепалених кісток, а нижче нього йшов ясніший за кольором шар з перепаленими кістками та шматочками деревного вугілля. Ще в одному похованні зафіксовано невелике каміння, у восьми - рештки невеликих шматочків в основному зарубинецької кераміки. Ці ознаки поховального обряду у Вишенках не є копіюванням рис обряду оксивського могильника, а можливо, лише його відлунням.

Порівняльний аналіз керамічних комплексів з могильників показує різний ступінь їх подібності за окремими показниками. За структурою ці комплекси мають значний ступінь подібності, а за кількісним співвідношенням класів, на які поділено посуд, подібність сягає майже 87 %, оскільки більшість в обох становить посуд класу А, тобто посуд з шийками, плічками, корпусом, плоским дном. Посуду без виразних шийок (класу Б) або без шийок та плічок (класу Г) в кожному з могильників небагато. Розподіл за категоріями, тобто на мископодібні та горщикоподібні посудини, також близький. В обох вибірках горщикоподібний посуд становить понад 50 %, а мископодібний - понад 40 %, тому ступінь подібності за категоріями становить 81 %. За функціональним призначенням посуду у могильниках різниться тим, що у Вишенках він здебільшого виступає як приставки-стравниці, а в Прущ-Гданському-10 переважно як поховальні урни.

Достатньо відрізняються керамічні комплекси один від одного за формою та деталями посудин. У Вишенках превалюють миски та горщики без ручок, у Прущ-Гданському-10 миски та горщики з ручками, супниці з ручками. Взагалі в оксивському могильнику спостерігається більша розмаїтість посуду, ніж у Вишенках, тому й ступінь подібності за цим показником невисокий - близько 50 %.

Але ще менша подібність посуду за типами - всього 14 %. Проте у Вишенках, хоч і в поодиноких екземплярах, зустрічається посуд тих типів, які широко розповсюджені в могильнику Прущ-Гданський-10. Наприклад, горщикоподібні посудини типу 26.XIV (мал. 2, 5-6) та мископодібні 26.III, які мають слабо відхилені назвні шийки та середньо або сильно профільовані, опуклі, високо розташовані плічка. І навпаки, горщикоподібні типу 26.XVI, які досить часто зустрічаються у Вишенках, в одному випадку виявлені й у Прущ-Гданському-10. Тобто за класифікацією посуду також можна відзначити не тільки впливи оксивської культури на зарубинецьку, а можливо, і взаємовпливи цих культур.

Щодо порівняння фібульних комплексів могильників, то їх спільність полягає в тому, що вони складаються переважно з фібул латенської схеми та в меншій кількості ранньоримської, але типологічний склад практично не збігається.

У могильнику Вишенки знайдено 25 фібул, з них 15 збереглися досить добре. Відомі також ще 4 фібули з колекцій В. В. Хвойки та Ф. П. Яновського. Всі фібули відносяться до середньолатенської і пізньолатенської схеми.

Група середньолатенської схеми представлена головним чином фібулами зарубинецького типу - з трикутним шитком на ніжці (ЗТ) кількох варіантів, а саме: ЗТШ, ЗТІVа і ЗТІVб.

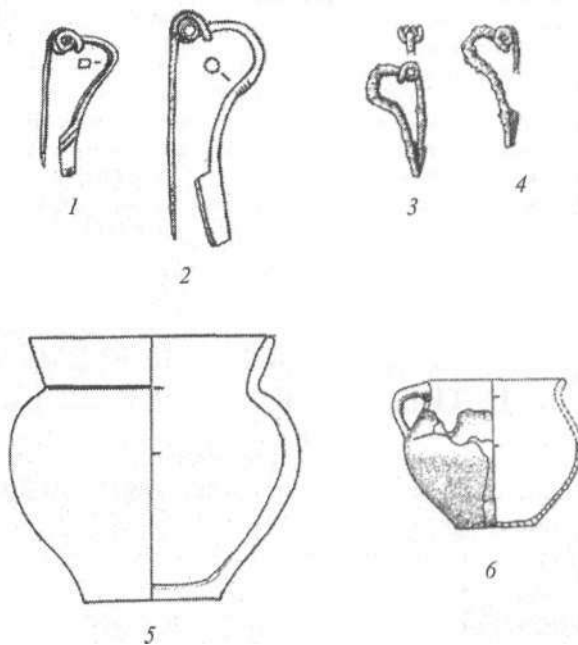
Три фібули середньолатенської схеми належать до групи гладеньких дротяних. Дві з них - фібули з колекції В. В. Хвойки абсолютно ідентичні і є подібними до варіанту 5-Костшевського. Третя є дериватом варіанту F-Костшевського, але з увігнутою ніжкою, кінець якої прикріплено трохи вище, ніж у класичних екземплярах, не на верхній частині колінчастого зламу спинки, а ближче до голівки.

Група пізньолатенських представлена кількома варіантами так званих увігнутих фібул. Фібули з нижньою тятивою походять з трьох поховань. За класифікацією Ю. Костшевського з моїми доповненнями, з огляду на вигин спинки, за формою дроту та тятиви відносимо їх до типу *N1в*.

Фібули з верхньою тятивою та суцільним приймачем походять з двох поховань. Згідно з особливостями їхньої форми відносимо її до типу *M3а*.

У могильнику Прущ-Гданський-10 середньолатенські фібули представлені найранішими їх варіантами: *A* - Ю. Костшевський (у двох похованнях), *C* - Ю. Костшевський (1 поховання), а також пізнішими - це нечітко виражені варіанти *B/D D/E G/H* - Ю. Костшевський (у 6 похованнях), і чіткі варіанти *D, E, G, I, J* - Ю. Костшевський (у 20 похованнях). Багато фібул пізньолатенської схеми варіантів *K, L* - Ю. Костшевський, в уламках, нечіткі за ознаками варіанти *M, N, M-O, N-O, O* - Ю. Костшевський (у 31 похованні) і добре збережені фібули варіантів *M1а, M1б, M1в, N1а, N1б, N1в, N2а, N2б, N2в* (у 43 похованнях). І нарешті у 8 похованнях оксивської культури фібули типів Альмгрен АІ10, АІ 18, АІ 19, АV1 10. З цього видно, що спільних типів фібул у могильниках Вишенки та Прущ-Гданський-10, по-перше, небагато (це 3 фібули *N1в*, яких у Прущ-Гданському-10 налічується 20 екз. серед дуже добре збережених фібул); по-друге, спільними типами в обох могильниках виступають лише пізні фібули (мал. 2, 1-4).

Що стосується інших категорій інвентарю, то у Вишенках його практично немає, а в могильнику Прущ-Гданський-10 він репрезентований поясними наборами та озброєнням (вістрями копій та дротиків), які не характерні для поховального обряду середньодніпровського регіону зарубинецької культури.



Мал. 2. Загальні типи окремих категорій матеріальної культури з могильників. Фібули типу *N1в*: 1 - з поховання № 40 та 2 - з поховання № 45 могильника Вишенки, 3-4 - з поховання № 122 могильника Прущ-Гданський-10; горщикоподібний посуд типу 26.XIV: 5 - з поховання № 38 могильника Вишенки та з поховання № 439b могильника Прущ-Гданський-10

Таким чином, порівняння головних артефактів зарубинецького могильника Вишенки та оксивського могильника Прущ-10 дозволяє дійти висновку, що між населенням, що залишило ці пам'ятки, могли бути певні зв'язки. На це вказує існування спільних типів кераміки (хоча їх і небагато), пізньолатенських фібул типу *N1в* та окремих спільних елементів у поховальному обряді. Однак цих загальних рис недостатньо, щоб стверджувати про значний внесок оксивської культури у формування зарубинецької культури, тим більше, що їх найтісніші стосунки набули сили пізніше періоду формування зарубинецької культури.

Зарубинецька та оксивська культури належать до одного кола культур - латенізованих, тобто таких, що зазнали впливу культури кельтів, а не до єдиної венедської (слов'янської) культури, як вважав М. Ю. Брайчевський. Їхня етнічна належність ще остаточно не з'ясована. Проте зарубинецьку культуру й досі розглядають як таку, що залишена серед інших і слов'янами, а оксивська, на думку сучасних дослідників, може претендувати на слов'янство лише незначною мірою.

1. *Брайчевський М. Ю.* Радянська наука про походження слов'ян (матеріали до лекції). Серія X, № 9.- К., 1959- 31 с.
2. *Еременко В. Е.* Процесс латенизации археологических общностей позднего предримского времени Восточной Европы и сложение зарубинецкой культуры // Автореферат... канд. ист. наук,- Л., 1990. - 20 с; *Еременко В. Е.* «Кельтская вуаль» и зарубинецкая культура. Опыт реконструкции этнополитических процессов III-I вв. до н. э. в Центральной и Восточной Европе. - СПб., 1997. - С. 145-171; *Шукин Марк.* На рубеже эр. Опыт историко-археологической реконструкции политических событий III в. до н. э. - I в н. э. в Восточной и Центральной Европе.- СПб.: Фарн.- 1994. - С. 147-151.
3. *Пачкова С. П.* Раскопки зарубинецкого могильника в с. Вишенки в 1979-1982 гг.- НА ІА НАНУ- 1980-1982.
4. *Петров В. П.* Зарубинский могильник (По материалам раскопок В. В. Хвойки в 1899 г. // МИА. М.-Л., 1959.- № 70. - С. 32-60; *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура на территории УССР.- К., 1982.- С. 110, 126; *Максимов Е. В.* Зарубинецкая культура // Славяне и их соседи в конце I тыс. до н. э.- начале I тыс. н. э. - С. 22, карта, с. 34-36.
5. *Пачкова С. П.* Могильник Вишенки и его место среди памятников зарубинецкой культуры // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. Киев, 18-25 сентября 1985 г.- К.: Наук. думка.- 1988. - Т. 4. - С. 165-168.
6. *Pietrzak M.* Pruszcz Gdański. Fundstelle 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark - Kultur in Ostpommern.- Kraków. - 1997. - 256 S.

S. P. Pachkova

CONCERNING THE ELEMENTS OF OKSYVSKA CULTURE IN THE MATERIALS OF ZARUBINTSY NECROPOLIS IN VYSHENKI

The article is dedicated to the problem of the interconnections of the tribes of Zarubinetska and Oksyvka cultures on the materials from Vishenki and Prusch Gdansk-10. The comparison of their materials enables the conclusion that there could have been definite connections between the population, which had remained these relics. This is also confirmed by the existence of the common types of earthenware (not numerous), Late Laten fibulas of the N1 в type, and the separate elements in the burial rite. Nevertheless, all these common data are not enough for the statement about the significant contribution of Oksyvka culture into the forming of Zarubinetska culture of the Middle Dnipro area. Moreover, their closest interconnections increased after the period of forming of the Zarubinetska culture.